

Jūratė Baranovaitė
FILOSOFIJA IR LITERATŪRA:
PRIEŠPRIEŠOS, PARALELĖS,
SANKIRTOS

Vilnius: Tyto alba, 2006, 452 p.

Jūratė Baranovaitė
PHILOSOPHY AND LITERATURE:
CONTRAPOSITIONS, PARALLELS,
INTERSECTIONS

Vilnius: Tyto alba, 2006, 452 p.

FILOSOFŲ DIALOGAS SU RAŠYTOJAIS

The Dialog between Philosophers' and Litterateurs

SUMMARY

In her monograph *Philosophy and Literature: Contrapositions, Parallels, Intersections*, Jūratė Baranovaitė analyses the problem of the relationship between philosophy and literature, which has become very relevant in the postmodern discourse. She posits that philosophy does not coincide with literature and that literature cannot be reduced to philosophy. Still she finds as much as five possible points where philosophy and literature approach each other. The first chapter „The Philosopher and the Writer“ gives the methodological ground and the jumping-off point for the analysis of the problem. This chapter deals with two possible approaches to literature that view literature as a similar kind of cultural expression as philosophy. Each approach proclaims the experience of the parallelistic writing of texts (Derrida) or the structuring of the chaosmos (Deleuze). Derrida and Deleuze also return in the third chapter of the book in which Baranovaitė considers different postmodern receptions of Marcel Proust and Franz Kafka. The second chapter of the book „The Philosopher or The Writer“ deals with the phenomenon of when the same author is both a philosopher and a writer.

Baranovaitė's theoretic works show a specific interest in the contemporary philosophy. Her originality lies in her capacity to maintain a theoretical distance and yet to create a special approach to postmodernism. This enables her to see the contemporary Lithuanian philosophy in a very unexpected way.

In this book the phenomenon of Arvydas Šliogeris is treated as maybe the only original creator of post-Nietzschian (postmodern) philosophy in Lithuania. The most original part of this monograph is the one where the author herself analyzes some Lithuanian literature by using the cumulative prism of philosophical research. This book shows the erudition and bravery of the author because Baranova always oversteps the limits of disciplines.

Moderno filosofai (Immanuelis Kantas, Georgas Friedrichas Hegelis) skyrė filosofiją ir meną kaip du skirtingus pasaulio sąrangos pažinimo būdus. Ši tradicija siekia Platono laikus – filosofo globėjišką požiūrį į poetus. Tačiau šiuolaikinė, sakytume, postmodernioji, Vakarų filosofija suranda šių dviejų tarsi skirtingų dvasios lygmenų suartėjimo trajektorijas. Jūratės Baranovos monografija *Filosofija ir literatūra: priešpriešos, paralelės, sankirtos* kaip tik žymi tokį posūkio tašką ir lietuvių filosofinėje kultūroje. Autorė postuluoja, kad filosofija nesutampa su literatūra, kaip ir literatūra neredukuojama į filosofiją, tačiau išvelgia net penkias galimas filosofijos ir literatūros suartėjimo trajektorijas.

Pirmasis skyrius „Filosofas kaip rašytojas“ suteikia metodologinį pagrindą bei išėities tašką problemos analizei. Čia svarstomi du galimi filosofų požiūriai į literatūrą kaip kultūros raišką, iš esmės nesiskiriančią nuo filosofijos. Ir viena, ir kita liudija paralelinę tekstų rašymo (Jacques Derrida) ar chaokosmoso struktūrinimo (Gilles Deleuze’as) patyrimą. Autorė sugrįžta prie Jürgeno Habermaso knygoje *Modernybės filosofinis diskursas* pradėtos diskusijos su Derrida, kurioje vokiečių filosofas išvelgia kalbos retorinių bei loginių funkcijų sulyginime slypinčius pavojus. Habermasas tikina, kad Derrida pradėta redukcija vien į poetinę kalbos funkciją panaikina komuni-

kacines kalbos galias, skirtas praktinėms problemoms komunikacinėje bendruomenėje spręsti. Autorė išgirsta Habermaso argumentus. Tačiau akivaizdžiai į problemą žvelgia iš Derrida dekonstrukcijos perspektyvos ir pateikia kontrargumentus, kurių Derrida pats neformulavo. Ji oponuoja Habermasui teigdama, kad Derrida poetinės funkcijos dėka sugebėjo spręsti tokias komunikacinės bendruomenės problemas, kurios kartais tampa neprieinamos racionaliam loginiam mąstymui, pavyzdžiui, atsisveikinti su mirusiais filosofais. Kita vertus, autorė gana kritiškai konstatuoja, jog ir Derrida susipainiojo, bandydamas oponuoti Habermasui teiginiu, kad ir literatūra formuluoja argumentus, tik kitokius nei filosofija. Argumentas nėra tai, kas domintų Derrida. Autorė abejoja, ar apskritai įmanoma kuriam nors autoriui gebėti save paaiškinti ir pateisinti remiantis kurio nors kito kritiko prielaidomis. Svarbiausia, ką autorė perima iš Derrida savo problemos tyrimui, yra paslapties kaip nepriklausymo, parašo neišverčiamumo, rašymo anapus filosofijos bei literatūros bei transcendentinio tekstų skaitymo galimybės prielaidos.

Galima pastebėti, jog tyrime autorė pasiremia Deleuze’o išvelgta filosofija, meną ir mokslą apjungiančia kūrybos prigimties arba kilmės samprata. Filosofija neįgyja jokio pranašumo kitų dviejų atžvilgiu, todėl literatūrą galima trak-

tuoti kaip lygiavertę mąstymo formą. Mintis nuolat siekia heterogenezės, nors esama kūrybos išraiškų netapatumo: filosofijai būdinga kurti konceptus („minties vaizdinius“), o menui, šiuo atveju, literatūrai – afektus ir perceptus. Ši kūryba svyruoja tarp dviejų kraštutinių, arba tarp to, ko tiek filosofija, tiek literatūra siekia išvengti – klišių atkartojimo arba pasinėrimo į chaosą. Autorę domina tai, kad literatūroje Deleuze'as skatino ieškoti filosofijos turinio atsinaujinimo galimybių (pats Deleuze'as šias galimybes rado ir pritaikė atsigręždamas į Marcelio Prousto, Franzo Kafkos, Lawrence'o, Lewiso Carrolio ir kt. kūrybą). Kita vertus, naujumas galimas ir „perrašant“ filosofijos istoriją. Galima diskutuoti dėl Deleuze'o santykio su tradicija iškeliant tam tikrą dekonstruojantį elementą jo „dramatizavimo metode“, nes daugelio klasikinių autorių koncepcijos aptariamoms siekiant išryškinti visai kitas, „paslėptas“ problemas. Baranova, pasirinkusi vieną iš jų, t.y. Kantą, kelia klausimą, kaip šis mąstytojas atgimsta postfilosofijoje? Ji pastebi, kad nė vienas šiuolaikinis mąstytojas nesuteikė Kantui tokios išskirtinės reikšmės kaip Deleuze'as, panaudodamas jo idėjas savo transcendentaliame empirizme, ir kad jo dėka Kantui buvo surasta vieta ne tiek filosofijos, kiek idėjų istorijoje.

Kiek autorei nuolat būdingas gebėjimas sėkmingai balansuoti tarp klasikos ir postmoderno, tiek ir šioje monografijoje, tyrinėjant Deleuze'ą, šalia Kanto¹ Baranovos dėmesys krypsta į postmodernizmo pradininką Nietzsche². Jos

manymu, Deleuze'as iš Nietzschės perėmęs būties kaip tapimo metafiziką, gyvenimo ir filosofo, kaip kūrėjo ir civilizacijos gydytojo, sampratas. Tai leidžia į filosofinę ir literatūrinę kūrybą žvelgti iš to paties taško vertinant, kiek jos turi žmogų išlaisvinančios, stimuliuojančios galios. Ypač autorei imponuoja du Deleuze'ui būdingi bruožai: filosofo kritika, išsauganti pagarbą kritikuojamam autoriui ir kylanti iš žavėjimosi juo bei iš to išplaukiantis siekis depersonalizuoti rašymą. Rašytojas, kaip ir filosofas, rašo išitraukdamas į gyvenimą, o kartu ir peržengdamas asmeninį patyrimą. Šis depersonalizavimo veiksmas apsaugo kūrėją nuo jo kūrybos vertinimo taikant psichoanalizės metodą (Sigmundas Freudas, Jacques Lacanas). Kūrėjas kuria neįmanomybę kartu sukurdamas galimybę – kurdamas jis tampa tuo, kuo nebuvo, ir šią galimybę perteikia kitam. Autorės teigimu, tai kuriančioji ir terapinė tiek filosofo, tiek rašytojo galia.

Baranovos dialogas su Vakarų filosofais yra lygiavertiškas. Kaip pastebėjo Rita Šerpytytė autorės habilitacinės procedūros, ginamos kitos jos monografijos *XX amžiaus moralės filosofija: pokalbis su Kantu* pagrindu, metu, Baranovos teoriniai darbai liudija jos ypatingą domėjimąsi šiuolaikine filosofija. Kitaip nei kituose kraštuose, pvz. Italijoje, postmodernizmas Lietuvoje visais savo pavidalais, taip pat ir prancūziškuoju, įėjo į filosofinę apyvartą pakankamai vėlai, jau tam tikra dalimi būdamas istorija. Nepaisant to, jis sulaukė dėmesio tapdamas ne vieno mūsų filosofo asmenine pozicija. Baranova šiuo požiūriu yra iš-

imtis – ji sugeba į postmodernizmą žvelgti savitai, iš šalies, iš atitinkamo teorinio nuotolio. Būtent tai leidžia autorei pamatyti ir šiuolaikinę Lietuvos filosofiją gana netikėtu rakursu. Arvydas Šliogeris šioje knygoje traktuojamas kaip vienas, gal net vienintelis, originalus neonyčinės, t.y. postmoderniosios filosofijos Lietuvoje kūrėjų. Šis autorės sumanymas gana paradoksalus, nes Šliogeri galima priskirti neonyčinkams tik prieš jo paties valią. Tačiau kaip tik Šliogerio eseistiniame, aistros prieštaravimų persmelktame bei platų rašymo užmojį demonstruojančiame filosofavime autorė išvelgia postmodernaus filosofavimo apraiškas. Kita vertus, Šliogerio polinkis kurti naujadarus bei filosofines sąvokas, anot autorės, atitinka Gilles Deleuze'o bei Felixo Guattari išsakytą mintį, kad filosofas, kaip ir menininkas, yra kūrėjas. Jei menininkai kuria vaizdų, tai filosofai – sąvokų agregatus. Su šia Baranovos išvada galima diskutuoti. Jai, ko gero, oponuos ir pats Šliogeris, tačiau tokia interpretacinė strategija kuria gana originalią intrigą.

Derrida bei Deleuze'as sugrįžta į trečiąją knygos skyrių „Rašytojas kaip filosofas“, kuriame svarstomos rašytojų Prousto bei Kafkos recepcijos postmoderniajame diskurse įvairios variacijos. Antrasis knygos skyrius „Filosofas ar rašytojas“ skirtas filosofo bei literato susitikimo tame pačiame autoriuje fenomenui svarstyti. Be Lietuvos intelektualiajam skaitytojui jau gana pažįstamų Alberto Camus bei Jeano-Paulio Sartre'o, čia išnyra dar menkai aptarta figūra – Georgas Bataille'is. Autorė išvel-

gia takoskyrą tarp jo literatūrinių tekstų ir filosofinių meditacijų: jei literatūrinę kūrybą žymi tam tikras perversiškas nerimas, skatinantis peržengti uždraustą ribą, tai filosofinės meditacijos atveria naujos mistinės patirties galimybę. Baranova – viena pirmųjų kritikių, pradėjusių Lietuvoje rašyti apie Bataille'į. Ketvirtajame monografijos skyriuje taikomas komparatyvistinis metodas. Čia lyginami literatūros kūriniai ir filosofiniai tekstai. Lyginimo pagrindas – ta pati problema, kiekvienu atveju formuluojama skirtingu žodynu ir, kaip pasakytų Ludwigas Wittgensteinas, skirtingu kalbos žaidimu. Tačiau šiame palyginime autorė labiau domina panašumai nei skirtumai. Neatsiejama problemine bambagysle tampa susieti Emanuelis Levinas ir Fiodoras Dostojevskis, Martinas Heideggeris ir Levas Tolstojus. Originaliausia monografijos dalis visgi yra ta, kurioje autorė imasi per sukaupytą filosofinio tyrimo prizmę tirti kai kuriuos šiuolaikinės lietuvių literatūros kūrinius. Autorių ratas, patekęs į filosofės dėmesio orbitą, nėra platus, bet jame galima atsekti tam tikras problemines tendencijas. Rašytojai turi domėtis arba nesuinteresuota atsakomybe (Vanda Juknaitė, Aidas Marčėnas), arba mirties problema (Juknaitė, Sigitas Parulskis, Marčėnas, Ričardas Gavelis, Jurga Ivanauskaitė, Valdas Kukulas), arba praktikuoti postmodernųjį rašymą (Herkus Kunčius), arba kurdami personaliąją eseistiką, svarstyti ego tapsmo ir tapatumo klausimą (Giedra Radvilavičiūtė, Parulskis, Rolandas Rastauskas, Kęstutis Navakas, Giedrė Kazlauskaitė).

Knyga liudija autorės erudiciją ir drąsą perženginėti disciplinų ribas. Žinoma, jeigu knygą patyrinėtų koks preciziškesnis ir priekabesnis kritikas, sekdamas profesoriumi Romanu Plečkaičiu, jis galbūt šiame tekste rastų ir korektūros klaidų ar dviprasmiškai pavartotų sąvokų. Tačiau profesoriaus kritikuota Švietimo epochos sąvoka kaip nevertina čia jau minima kaip Apšvieta. Kita vertus, šiai Baranovos knygai vertinti tinka ir tai, kas buvo pasakyta apie ankstesniąją monografiją *XX amžiaus moralės filosofija: pokalbis su Kantu*. Ji taip

pat (kaip pastebėjo Antanas Andrijauskas tame pačiame habilitacijos procedūros posėdyje) ne tik intelektualiai ambicinga, bet ir profesionali, parašyta žaisminga kalba. Pridurtume, kad gal net žaismingesnė nei ankstesnė. Ji – subtili ir bus skaitoma (anot Broniaus Genzelio), įdomi ir originali (anot Bronislovo Kuzmicko). Kaip pastebėjo Rita Šerpytė, Baranovos tekstai liudija ne tik autorės profesionalumą, bet ir gyvą santykį su filosofija. Autorė – viena iš tų, nuo kurių priklauso šiuolaikinis Lietuvos filosofijos veidas.

Literatūra ir nuorodos

¹ Žr. Jūratė Baranova. *XX amžiaus moralės filosofija: pokalbis su Kantu*. – Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2004.

² Žr. Jūratė Baranova. *Nietzsche ir postmodernizmas: monografija*. – Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2007.